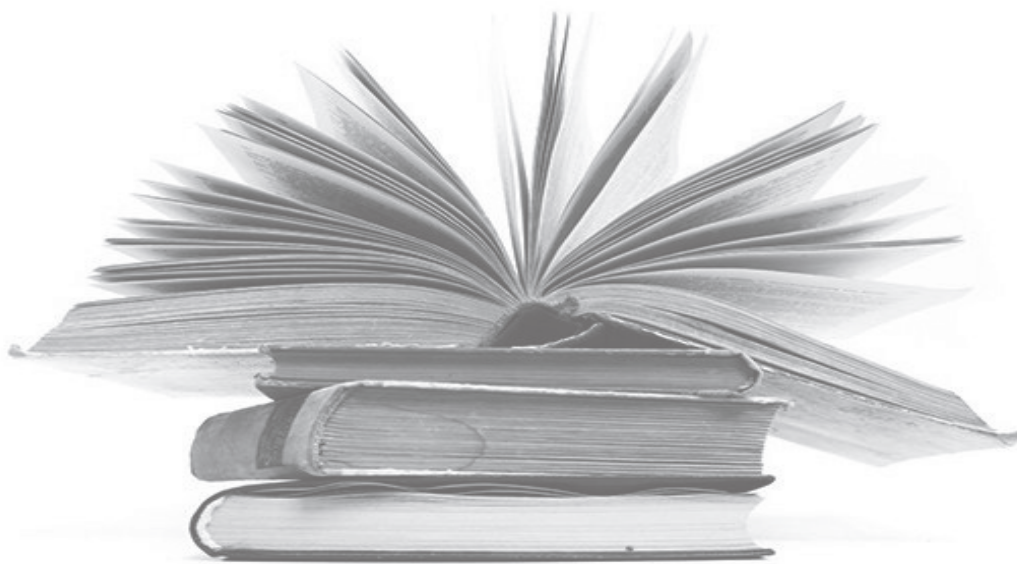

نرم افزار «جامع منابع تاریخ»

محتوای علمی و قابلیت‌های پژوهشی

به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره‌آورد نور

اشاره

اهتمام به مقوله تاریخ یا دانش شناخت وقایع مهم گذشته انسانی و تبیین و بررسی آن، برای تمام اقوامی که به لزوم حفظ و ثبت و نقل تاریخ خود باور دارند، امری بدیهی می‌نماید. مسلمانان، به‌ویژه ایرانیان، به‌عنوان بخش مهمی از جهان اسلام که تأثیر بسزایی در شکوفایی و رشد فرهنگ و تاریخ و تمدن اسلام داشته‌اند، در توجه به تاریخ، از انگیزه‌های بسیاری چون: پیشینه بلند تاریخ‌نگاری، اهتمام قرآن کریم و بزرگان دین به عبرت‌آموزی از اخبار گذشتگان، ضرورت ثبت سیره و روش زندگی پیامبر خاتم(ص) که از ناحیه قرآن مجید «اسوه حسنه» خوانده شده، به‌عنوان انگیزه شروع تاریخ‌نگاری در جهان اسلام و توجه به آن، برخوردار بودند.

در برنامه و یا انتخاب آنها وجود داشته باشد - و نیز قابلیت تعریف و جداسازی دامنه کتب به لحاظ موضوعی و ارائه آن، تلاش دارد تا پژوهش‌های تاریخی را برای محققان آسان‌تر نماید.

قسمت کتابخانه، شامل دو قسمت اصلی است: «مخزن» و «نمایش». در قسمت «مخزن»، قابلیت محدود کردن کتاب‌های برنامه بر اساس کتاب‌های پیوندخورده (شامل ۷۰ عنوان) و نیز دسته‌بندی‌های تاریخی مشخص شده وجود دارد. به لحاظ دامنه محتوایی، کتابخانه این نرم‌افزار شامل عناوین ذیل است و محقق می‌تواند دامنه پژوهش خویش به همه موارد اختصاص دهد و یا آن را به مورد یا موارد دلخواه محدود نماید:

۱. تاریخ اسلام: شامل ۲۴۷ عنوان کتاب در محورهای: تاریخ عمومی، تاریخ دولت‌ها، تاریخ محلی، تاریخ فرّق، تاریخ وزرا، فتوحات، تاریخ‌نگاری.

۲. تاریخ اجتماعی: شامل ۱۹۹ عنوان در محورهای: اخبار، ادبیات، امالی، اموال، اوائل، حیوان، داستان و حکایت، دبیری و کتابت، سیاست‌نامه، فرهنگ و تمدن، کشکول، مَثَل.

۳. تاریخ ایران: شامل ۲۰۱ عنوان در محورهای: تاریخ عمومی، تاریخ دولت‌ها، تاریخ محلی، تاریخ ادبیات، ایران باستان، غزنویان، سلجوقیان،

در همین راستا، گروه تاریخ مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) با توجه به اهمیت برنامه‌های کتابخانه‌ای و دانشنامه‌ای، با اولویت منابع و متون اصلی علوم انسانی و اسلامی، تولید دانشنامه «جامع منابع تاریخ» را پیشنهاد داد که مشتمل بر منابع اصلی و پژوهشی تاریخ اسلام و علوم مرتبط به آن است و از جامعیت نسبی نیز بهره‌مند می‌باشد. این نرم‌افزار، گستره وسیع عرصه تاریخ‌پژوهی را شامل می‌شود و فقدان جامعیت را در نرم‌افزارهایی که تنها بخشی از شاخه‌های این دانش را پوشش می‌دهد، رفع می‌نماید و جز آن، نیاز پژوهشگران گرایش‌های مختلف تاریخی و نیز محققان علوم بین‌رشته‌ای را تأمین می‌کند. علاوه بر این، پژوهشگران را از مراجعه به نرم‌افزارهای مختلف تولیدشده در زمینه تاریخ که گاه موجب سردرگمی و اتلاف وقت آنان می‌شود، بی‌نیاز می‌گرداند. به علاوه، این توانایی را به کاربر می‌بخشد که از دامنه جست‌وجوی خود و شمول آن، اطمینان حاصل کند.

با توجه به جایگاه نسخه سوم نرم‌افزار نورالسیره، تحت عنوان «جامع منابع تاریخ» در پژوهش‌های تاریخی، بر آن شدیم که یکی از نوشتارهای ویژه‌نامه حاضر را به معرفی محتوای علمی و امکانات پژوهشی این برنامه ارزشمند اختصاص دهیم.

الف. کتابخانه

نرم‌افزار «نورالسیره - نسخه ۳»، به لحاظ محتوایی دربردارنده بخش عظیمی از منابعی است که پیش از این در نرم‌افزارهای تاریخی مرکز عرضه شده است؛ به اضافه منابع تاریخی دیگر که زمینه استفاده از آنها برای نخستین بار در بستر این برنامه فراهم گردیده است. مجموع این کتاب‌ها، ۱۴۲۵ عنوان در ۳۳۹۶ جلد (مجموع کتاب‌ها و رساله‌ها: ۱۴۷۴ عنوان) می‌باشد که نسبت به کتابخانه موجود در نرم‌افزار «نور السیره ۲»، از نظر تعداد منابع، رشد بسیار چشمگیری نموده است.

شایان توجه است که هدف از تولید این محصول، فراهم کردن کتابخانه بزرگی از منابع تاریخی فارسی و عربی است که با داشتن ویژگی‌هایی چون: استفاده از منابع اصلی و کهن به همراه منابع پژوهشی و جدید و نیز ترجمه و اعراب‌گذاری برخی از کتب، از نویسندگان و مؤلفان مختلف با سلیقه‌های گوناگون فکری و مذهبی - بدون اینکه گرایش خاصی از لحاظ عقیدتی یا ترویجی نسبت به کتاب‌های مورد استفاده

The screenshot shows the website 'Baqiyat' (بایگ جامع تاریخ) with a search bar and a navigation menu. Below the menu, there is a large image of a historical scene. Underneath the image, there are six circular icons representing different statistics: 150 منابع تاریخی (Historical Sources), 333 دوره تاریخی (Historical Periods), 31,238 شخصیت (Personality), 6,315 مکان (Location), 77,266 نمایه (Index), and 10,674 رویداد (Event).

گروه تاریخ مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) با توجه به اهمیت برنامه‌های کتابخانه‌ای و دانشنامه‌ای، با اولویت منابع و متون اصلی علوم انسانی و اسلامی، تولید دانشنامه «جامع منابع تاریخ» را پیشنهاد داد که مشتمل بر منابع اصلی و پژوهشی تاریخ اسلام و علوم مرتبط به آن است و از جامعیت نسبی نیز بهره‌مند می‌باشد.

این نرم‌افزار، گستره وسیع عرصه تاریخ پژوهی را شامل می‌شود و فقدان جامعیت را در نرم‌افزارهایی که تنها بخشی از شاخه‌های این دانش را پوشش می‌دهد، رفع می‌نماید و جز آن، نیاز پژوهشگران گرایش‌های مختلف تاریخی و نیز محققان علوم بین‌رشته‌ای را تأمین می‌کند

آن منابع را مطالعه و مرور نموده، در این قسمت ملاحظه کند. محقق در برگه «مخزن» می‌تواند کتاب‌های مورد نظر خویش را بر اساس ترتیب: عنوان، پدیدآور اصلی، سال نشر، ناشر، تعداد جلد، زبان و قرن مرتب‌سازی نماید.

یکی از ویژگی‌های بخش کتابخانه، امکان نمایش تصویری یا تفصیلی کتب است که هرکدام امکانات مفیدی را در معرض استفاده کاربر قرار می‌دهد.

دومین قسمت اصلی بخش کتابخانه، برگه «نمایش» است که در آن، محقق به فهرست عناوین به همراه متن اصلی آنها دسترسی دارد. گفتنی است که تمام کتاب‌هایی که توسط کاربر مورد مراجعه و بررسی قرار می‌گیرد، در این صفحه به طور مستقل حفظ می‌شوند و کاربر می‌تواند مجدداً به آنها مراجعه کند.

ب. جست‌وجو

جست‌وجوی سریع و هوشمند، از نیازهای اساسی هر محققی است. این قابلیت، پژوهشگر را قادر

خوارزم‌شاهیان، مغول، ایلخانان، آل جلایر، آل مظفر، تیموریان، منغیتیان، صفویه، افشاریه، زندیه، قاجاریه.

۴. تاریخ جهان: شامل ۱۰ عنوان در محورهای: تاریخ اروپا، تاریخ خاورمیانه، تاریخ ختائیان، تاریخ عرب‌ها، تاریخ غزها، تاریخ قبطیان، تاریخ هند، تاریخ یهود.

۵. تراجم: شامل ۳۰۷ عنوان در محورهای: فرهنگ‌نامه محلی، تراجم عمومی، تراجم صحابه، تراجم خاندان‌ها، تراجم مذاهب، تراجم شیعیان، تراجم زنان، تراجم محدثان، تراجم فقیهان، تراجم صوفیان، تراجم ادیبان، تراجم قاضیان، تراجم پزشکان، تراجم وزیران، تراجم شاعران.

۶. جغرافیا: شامل ۳۲۷ عنوان در محورهای: جغرافیای تاریخی، جغرافیای عمومی، جغرافیای کشورهای، جغرافیای شهرها، سفرنامه، مزارات، معجم جغرافیایی.

۷. سیره معصومان(ع): شامل ۱۶۵ عنوان در محورهای: چهارده معصوم(ع)، اهل بیت(ع)، دوازده امام(ع)، حضرت محمد(ص)، امام علی(ع)، حضرت فاطمه(س)، امام حسین(ع).

۸. کتاب‌شناسی: شامل ۱۹ عنوان در محور کتاب‌شناسی عمومی و کتاب‌های چاپی.

از دیگر امکانات برگه «مخزن» در قسمت کتابخانه، قابلیت محدودسازی منابع بر اساس: زبان (فارسی، عربی، عربی - فارسی، عربی - فرانسه، فارسی - ترکی، انگلیسی - فارسی)، پدیدآور اصلی و قرن (پیش از هجرت تا قرن پانزدهم هجری) است. همچنین، کاربر به وسیله گزینه «قفسه‌های من» می‌تواند متونی را که مورد علاقه او بوده و نشانه «ستاره» کنار آنها را تیک زده و یا در مسیر تحقیقات،

فراهم آمده است؛ به بیان دیگر، اگر بین آیات و متن کتاب‌های موجود در برنامه ارتباطی وجود داشته باشد، در این قسمت نمایش داده می‌شود. از ویژگی‌های این قسمت، دسترسی به فهرست کامل آیات قرآن است. بعد از انتخاب آیه مورد نظر، تمامی متون مرتبط با آیه انتخابی، به همراه آمار پاسخ‌ها و نشانی متونی که آیه مذکور در آنها به کار رفته، در معرض استفاده کاربر قرار می‌گیرد.

از امکانات بسیار خوب در بخش «آیات در کتب»، قابلیت محدود کردن پاسخ‌ها به: محل نزول (مکی یا مدنی)، مجموعه‌ها (تاریخ اجتماعی، سیره معصومان(ع)، تراجم، تاریخ اسلام، جغرافیا، تاریخ ایران، کتاب‌شناسی و تاریخ جهان)، کتاب‌ها و زبان (عربی، فارسی، عربی - فارسی، فارسی - ترکی، عربی - فرانسه، انگلیسی - فارسی) است.

قابلیت «پیش‌نمایش»، به محقق امکان می‌دهد که پیش‌نمایشی از متن پاسخ انتخابی خود را در صفحه مشابه‌یابی ملاحظه کند و چه بسا با همین متن، از انتقال به اصل متن در برگه «نمایش» بی‌نیاز شود. بدیهی است که کلیک پیاپی روی پاسخ مورد نظر، کاربر را به قسمت نمایش متن در کتابخانه منتقل خواهد کرد.

ه. تاریخ‌نامه

دانشنامه جامع منابع تاریخ، علاوه بر کتابخانه، با بازیابی و به‌روز کردن بخش تاریخ‌نامه - که پیش از این در نرم‌افزار «نور السیره ۲» وجود داشت - و با استخراج نمایه‌ها و مفاهیم تاریخی از هفت منبع اصلی تاریخ اسلام، یعنی: «تاریخ الطبری، الطبقات الکبری، أنساب الأشراف، مروج الذهب، تاریخ خلیفه بن خلیف، الأخبار الطوال و تاریخ یعقوبی»، امکانات وسیعی به‌لحاظ پژوهشی در

می‌سازد تا ارتباط گسترده‌ای با برنامه برقرار کند و از سرعت پردازش اطلاعات بهره‌مند شود. جست‌وجو که در همه نرم‌افزارهای نور وجود دارد، به کاربر امکان می‌دهد تا به صورت ساده یا تفصیلی در متون برنامه به تحقیق و تفحص بپردازد. از قابلیت‌های قسمت جست‌وجوی تفصیلی، این است که پژوهشگر می‌تواند همه کلمات مورد نظر خود، یکی از آنها، عین کلمه یا عبارت دلخواه خویش را مورد کاوش قرار دهد. همچنین، کاربر قادر است پاسخ‌هایی را که برنامه بعد از جست‌وجو در کتب ارائه داده، بر اساس میزان ارتباط و یا قرن (صعودی و نزولی) مرتب کند. ویژگی بخش جست‌وجو، همانند بخش کتابخانه، حفظ هریک از جست‌وجوهای انجام‌شده توسط کاربر در برگه‌های مستقل جهت مراجعه‌های مکرر یا بازنگری جواب‌هاست.

ج. مشابه‌یابی

انجام عملیات مشابه‌یابی و شناسایی میزان مشابهت یک متن با حجم انبوه متون دیگر، به صورت دستی، امری بسیار سخت و گاه غیرممکن است. یکی از امکانات جدید کتابخانه‌هایی که در قالب استاندارد نور عرضه می‌شوند، مشابه‌یابی است که به‌نوعی جست‌وجوی معنایی در متون به شمار می‌رود. به کمک این بخش از برنامه می‌توان به امر مشابه‌یابی متن انتخاب‌شده اقدام کرد. معمولاً از دو طریق می‌توان از این ابزار پژوهشی ارزشمند بهره برد: ۱. از طریق برگه نمایش در بخش «کتابخانه»؛ ۲. وارد کردن عبارت دلخواه در خط ورود مربوط به مشابه‌یابی.

از امکانات مفید این بخش، تعیین درصد مشابهت متن و نیز مشخص کردن محدوده مشابه‌یابی در: متن اصلی، پاورقی و مقدمه کتب برنامه است.

د. آیات در کتب

در این بخش از نرم‌افزار نورالسیره ۳، ارتباط بین آیات قرآن کریم و متن کتب

نرم افزار «نورالسیره - نسخه ۳»، به لحاظ محتوایی در بردارنده بخش عظیمی از منابعی است که پیش از این در نرم افزارهای تاریخی مرکز عرضه شده است؛ به اضافه منابع تاریخی دیگر که زمینه استفاده از آنها برای نخستین بار در بستر این برنامه فراهم گردیده است. مجموع این کتابها، ۱۴۲۵ عنوان در ۳۳۹۶ جلد (مجموع کتابها و رسالهها: ۱۴۷۴ عنوان) می باشد که نسبت به کتابخانه موجود در نرم افزار «نور السیره ۲»، از نظر تعداد منابع، رشد بسیار چشمگیری نموده است

اختیار محققان تاریخ اسلام می گذارد. بخش «تاریخ نامه»، به منزله دائرة المعارفی تاریخی است و با قابلیت های علمی و تحقیقاتی ارزنده ای که دارد، در شمار مهم ترین بخش های برنامه به شمار می رود.

به لحاظ محتوایی، بخش تاریخ نامه در ۱۰۶۳۴ صفحه، مفاهیم و نمایه های استخراج شده در هفت کتاب یادشده را در موضوعات ذیل به صورت دسته بندی شده به کاربر ارائه می کند و در واقع، قابلیت های پژوهشی بسیار بالایی را در تحلیل محتوایی منابع اصلی تاریخ اسلام در اختیار محققان می نهد:

و. تبارنامه

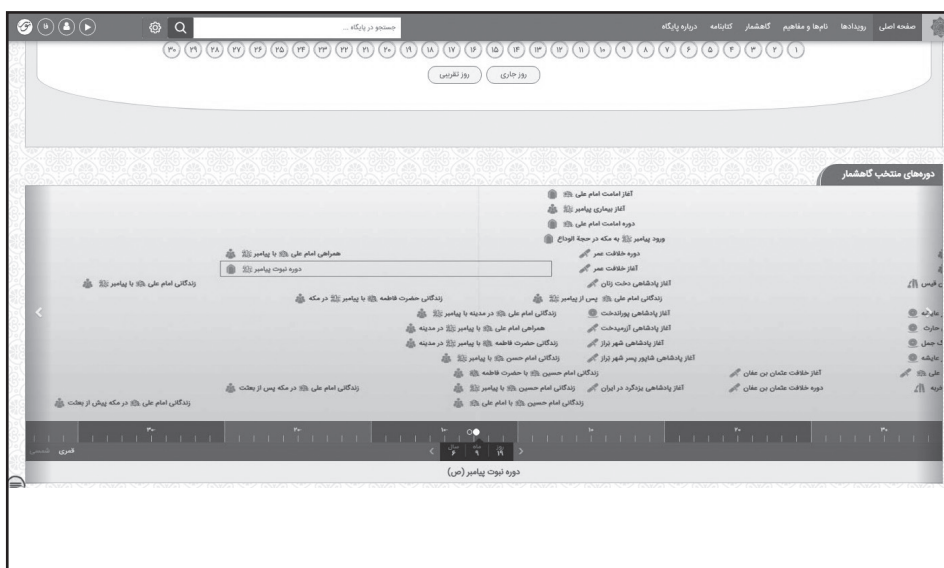
در این برنامه، نمایش درختی تبارنامه بزرگان و قبایل عرب بر مبنای کتاب «جمهره أنساب العرب» سامان یافته است و به صورت به روز شده

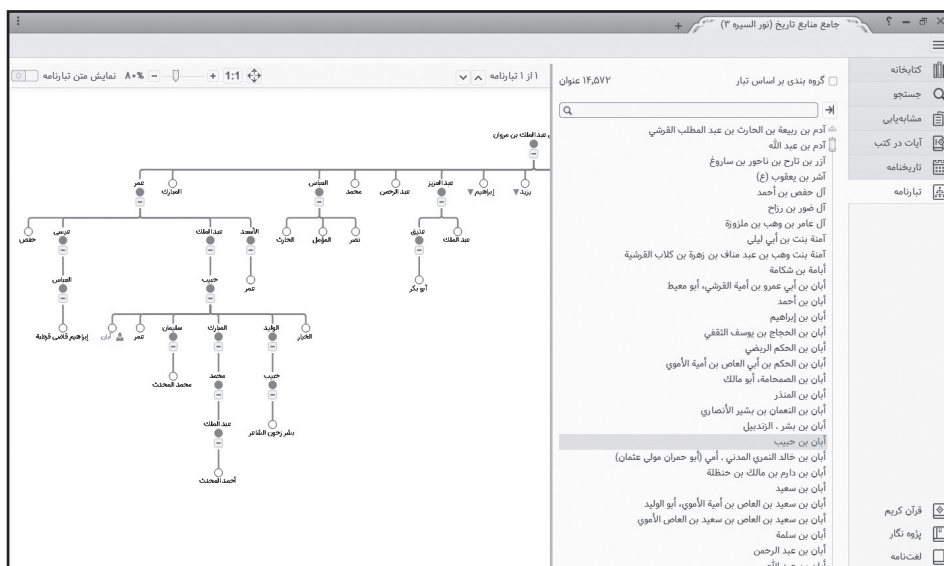
- نامها در ۳۵۴۰۸۷ عنوان، شامل: نام، سند، نسبت، نسب، کارگزار، راوی، شاعر، کتاب، گروهها، قبایل، تراجم، شهید، فقیهان، اشیاء، مؤلف؛

- مفاهیم در ۱۱۶۸۵۴ عنوان، شامل: نظامی، اخلاق، دین، اقتصاد، اداری، فرهنگ، لباس، خانواده، فقه، سنن، تمدن، قضا، شغل، علوم غریبه، رجالی، سمبل؛

- زمانها در ۳۹۲۷۲ عنوان، شامل: وقایع سال، تولد/وفات، وقایع ایام؛

- تشکلهای در ۳۴۹۳۷ عنوان، شامل: قبایل، گروهها، فرق و وفود؛

به نمایش درختی افراد مرتبط با هم بر اساس نام اشخاص می‌پردازد و هم‌زمان می‌توان به متنی که تبار از آن استخراج شده، دست یافت.

از جمله قابلیت‌های کاربردی بخش «تبارنامه»، امکان «گروه‌بندی بر اساس تبار» است. با فعال کردن این گزینه، نمایش نام‌های فهرست، بر اساس درختواره پدر - فرزندی قابل مشاهده است.

ز. دیگر امکانات پژوهشی

معمولاً نرم‌افزارهای تولیدی نور در قالب کتابخانه استاندارد، از امکانات جدید و مشترکی برای سامان دادن به امر پژوهش در متن برخوردارند. در اینجا به ذکر چند مورد از این قابلیت‌های عمومی که در جای خود، بسیار مفید و راهگشا هستند، بسنده می‌کنیم. شایان توجه است که این ابزارها در تمامی بخش‌های برنامه «جامع منابع تاریخ» به شکلی مستقل قابل دسترسی است.

۱. قرآن کریم

با انتخاب ابزار «قرآن کریم»، متن کامل قرآن کریم با خط عثمان طه به همراه چند ترجمه مختلف و نیز قابلیت جست‌وجو در آیات ارائه می‌گردد.

۲. پژوهنگار

پژوهنگار، یک ابزار کاربردی - پژوهشی جهت ایجاد حاشیه‌نویسی (یادداشت)، نمایه‌زنی، رنگی کردن و علامت‌گذاری متن به همراه ساماندهی و بایگانی کردن آنها در قالب یک پرونده پژوهشی است. این قابلیت، به کاربران امکان می‌دهد که در هر قسمت از متن کتاب، حاشیه یا نمایه دلخواه خود را ایجاد کنند و در فرصت مقتضی، به مدیریت آن بپردازند و در صورت لزوم، به حذف و ویرایش یا مرتب‌سازی آنها مبادرت ورزند.

«پرونده پژوهشی»، «فیش‌ها»، «حاشیه‌ها» و «نمایه‌ها»، قسمت‌های اصلی پنجره پژوهنگار به شمار می‌آیند.

۳. لغت‌نامه

یکی دیگر از قابلیت‌های مشترک نرم‌افزارهای نور، ابزار لغت‌نامه جهت فهم معانی واژگان یا ریشه و مشتق کلمات است. در این بخش از برنامه، می‌توان معانی متفاوت لغات مورد نظر خود را به روش‌های مختلف مشاهده کرد. کاربر در هر قسمت از متن که باشد، با انتخاب واژه دلخواه، می‌تواند به پنجره «لغت‌نامه نور» منتقل شود و معنای واژه مورد نظر را ملاحظه کند.

لغت‌نامه نور، از چندین عنوان فرهنگ واژگان عربی و فارسی بهره می‌برد. محققان عزیز می‌توانند دامنه لغت‌نامه را به کتب دلخواه محدود کنند و معنای کلمه انتخابی خویش را در کتاب یا کتاب‌های خاص جست‌وجو نمایند.

۴. کتاب‌شناسی

این بخش از برنامه، مشتمل بر اطلاعات کامل کتاب‌ها و زندگی‌نامه نویسندگان آنهاست. کتاب‌شناسی، شامل فهرست کامل کتاب‌های موجود در برنامه است. با انتخاب عنوان کتاب مورد نظر، می‌توان به برگه‌های توضیحی: شناسنامه کتاب، فهرست عناوین کتاب، معرفی کتاب و معرفی نویسنده دسترسی داشت. ■